

UCHWAŁA

Dnia 19 października 2017 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Jacek Gudowski (przewodniczący)

SSN Grzegorz Misiurek

SSN Anna Owczarek (sprawozdawca)

Protokolant Bożena Kowalska

w sprawie z wniosku W. C. i J. C.
o zatwierdzenie uchylenia się od skutków prawnych niezachowania terminu do
złożenia oświadczenia o odrzuceniu spadku po T.S.
w dniu 19 października 2017 r.,
zagadnienia prawnego przedstawionego
przez Sąd Okręgowy w G.
postanowieniem z dnia 23 lutego 2017 r.,

"1) Czy w ramach przewidzianego w art. 690 k.p.c. postępowania
o zatwierdzenie uchylenia się od skutków prawnych niezachowania
terminu do odrzucenia spadku, w sytuacji gdy nie toczy się i nie
toczyło postępowanie o stwierdzenie nabycia spadku po
spadkodawcy, konieczne jest w pierwszej kolejności badanie
terminowości i skuteczności oświadczeń wszystkich osób powołanych
do spadku wcześniej niż wnioskodawca,

a w przypadku udzielenia pozytywnej odpowiedzi na to pytanie:

2) Czy skutecznym jest złożenie oświadczenia o odrzuceniu
spadku przez osobę, w stosunku do której nie rozpoczął jeszcze biegu
termin określony w art. 1015 § 1 k.c.?"

podjął uchwałę:

**W postępowaniu o zatwierdzenie oświadczenia o uchyleniu
się od skutków prawnych niezachowania terminu do złożenia
oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku (art. 690 § 1
k.p.c.) sąd nie bada twierdzenia wnioskodawcy, że jest
spadkobiercą.**

UZASADNIENIE

Postanowieniem z dnia 20 lipca 2016 r. Sąd Rejonowy w W. oddalił wniosek małoletnich W. C. i J.C., reprezentowanych przez przedstawiciela ustawowego matkę E. C., o zatwierdzenie uchylenia się od skutków prawnych niezachowania terminu do złożenia oświadczenia o odrzuceniu spadku po T.S.

Przyczyną oddalenia wniosku było ustalenie, że matka wnioskodawczyń powołana do spadku w bliższej kolejności nie złożyła skutecznego oświadczenia o odrzuceniu spadku we własnym imieniu. Zdaniem Sądu interes prawny żądania zatwierdzenia przysługuje wyłącznie spadkobiercom, a taki przymiot wnioskodawczyniom nie przysługuje. Z poczynionych ustaleń wynika, że spadkodawca T. S. zmarł w dniu 3 maja 2013 r. Postępowanie o stwierdzenie nabycia spadku nie zostało wszczęte. Oświadczenia o odrzuceniu spadku złożyli zstępni: córka A. w dniu 17 czerwca 2013 r., wnuk małoletni K. R., po uzyskaniu zgody sądu opiekuńczego, w dniu 15 listopada 2013 r. Brat spadkodawcy – J. S. złożył oświadczenie o odrzuceniu spadku w dniu 16 października 2013 r., jego córka a bratanica spadkodawcy – E. C. działając we własnym imieniu w dniu 20 lutego 2014 r. Pismem z dnia 20 lutego 2014 r. Sąd Rejonowy w P. zawiadomił J. S. i E. C. o odrzuceniu spadku przez A. R. i K. R. J. S. złożył ponowne oświadczenie w dniu 16 września 2014 r. E. C., uznając swoje wcześniejsze oświadczenie o odrzuceniu spadku za skuteczne, nie ponowiła go, natomiast w październiku 2014 r., zatem po upływie sześciu miesięcy od złożenia oświadczenia o odrzuceniu przez siebie spadku, wystąpiła do sądu opiekuńczego jako przedstawicielka ustawowa małoletnich córek – W. C. i J.C. o udzielenie zezwolenia na odrzucenie spadku w ich imieniu. Sąd Rejonowy w W. postanowieniem dnia 3 grudnia 2014 r. uwzględnił ten wniosek. Przedstawicielka ustawowa małoletnich wystąpiła o zatwierdzenie uchylenia się przez nie od skutków prawnych niezachowania terminu do złożenia oświadczenia o odrzuceniu spadku po T. S., powołując się na niejasności powstałe w związku z kolejnością składanych oświadczeń w przedmiocie odrzucenia spadku, w tym wątpliwości co do skuteczności pierwszego oświadczenia J. S. i na problemy zdrowotne.

Sąd Okręgowy w G., rozpoznając apelację wnioskodawczyń, powziął poważne wątpliwości, którym dał wyraz w zapytaniach prawnych przedstawionych Sądowi Najwyższemu na podstawie art. 390 § 2 k.p.c. Wskazując na samodzielny charakter postępowania o zatwierdzenie uchylenia się od skutków prawnych i fakt że, jak dotąd, nie zostało przeprowadzone postępowanie o stwierdzenie nabycia spadku po T. S. stwierdził, iż wątpliwości budzi pojęcie „spadkobiercy” w rozumieniu art. 1019 § 2 k.c., jako osoby, która w postępowaniu wszczętym na podstawie art. 690 k.p.c. może uchylić się od skutków prawnych oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku lub skutków prawnych nie zachowania terminu do złożenia takiego oświadczenia. Jeżeli bowiem oznacza ono nabywcę spadku to konsekwentnie, w sytuacji gdy nie toczyło się i nie toczy postępowanie o stwierdzenie nabycia spadku, sąd rozpoznający wniosek o zatwierdzenie uchylenia się powinien samodzielnie ustalić kto jest spadkobiercą, w tym zbadać skuteczność oświadczeń o odrzuceniu spadku przez wszystkie osoby powołane do spadku w bliższej kolejności mimo, że przepisy nie dopuszczają składania w tym postępowaniu zapewnienia spadkowego. Można jednak przyjąć, że „spadkobiercą” jest osoba wnioskująca o zatwierdzenie uchylenia się i twierdząca, że jest spadkobiercą w związku z odrzuceniem spadku przez inne osoby, które - według jej wiedzy - były wcześniej powołane do spadku. W takim wypadku skuteczność wszystkich oświadczeń złożonych w przedmiocie przyjęcia/odrzućenia spadku będzie badana w późniejszym postępowaniu o stwierdzenie nabycia spadku. Zdaniem Sądu, za dopuszczeniem złożenia oświadczenia przez wnioskodawcę, zanim wszystkie osoby wcześniej powołane do spadku złożą oświadczenia we właściwej kolejności, przemawia konieczność zapewnienia ochrony oraz respektowanie woli wnioskodawcy, zwłaszcza, że nie dysponuje on środkami prawnymi służącymi ustalaniu skuteczności czynności prawnych innych osób.

Sąd Najwyższy zważył:

Jednym ze skutków potransformacyjnych zmian w sferze ekonomicznej i społecznej, jest znacząca liczba spraw o zatwierdzenie uchylenia się od skutków prawnych oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku albo uchylenia się od skutków prawnych nie złożenia żadnego oświadczenia w tym przedmiocie. Jedyne odnoszący się do tego zagadnienia przepis prawa procesowego, tj. art. 690

§ 1 i 2 k.p.c., realizujący normę materialno - prawną zawartą w art. 1019 k.c., ma ograniczoną treść, co powoduje znaczne trudności interpretacyjne i, wobec niemożności poprzestania na wykładni literalnej, wymaga odwoływania się do innych konstrukcji prawnych prawa spadkowego oraz wykładni celowościowej. Judykatura, jak dotąd, zajęła stanowisko w kwestiach podmiotowych, dopuszczając do udziału uczestników wcześniejszych postępowań o stwierdzenie nabycia spadku oraz wierzyciela spadkowego (por. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 6 lipca 2012 r., V CSK 313/11, M. Pr. Bank. 2013, nr 10, poz. 53), co do terminu złożenia w ramach tego postępowania oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku i skutków prawnych uchybienia mu, przy czym przyjęto, iż może to nastąpić do zamknięcia rozprawy z (por. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 6 czerwca 2007 r., III CZP 53/07, OSNC 2008, nr 7 - 8, poz. 78, uchwała Sądu Najwyższego z dnia 22 listopada 2013 r., III CZP 77/13, OSNC 2014, nr 9, poz. 86, postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 11 marca 2009 r., I CSK 319/08, nie publ.). Dokonano wykładni pojęcia prawnie doniosłego błędu, w tym dotyczącego nieznamości przedmiotu spadku, pozostającej w związku z przyczynowym z nie dolożeniem przez spadkobiercę należytej staranności w ustalaniu rzeczywistego stanu majątku spadkowego oraz niezbędności uwzględniania terminu z art. 88 § 2 k.c. (por. cyt. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 22 listopada 2013 r., III CZP 77/13, postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 30 czerwca 2005 r., IV CK 799/04, OSNC 2006, nr 5, poz. 94, postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 18 marca 2010 r., V CSK 337/09, nie publ., cyt. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 6 lipca 2012 r., V CSK 313/11), pojęcia błędu co do prawa i treści czynności prawnej (por. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 29 listopada 2012 r., II CSK 171/12, M. Pr. Bank. 2013, nr 10, poz. 52). Wyjaśniono problemy powzięcia wiedzy i sposobu liczenia terminu przewidzianego w art. 1015 § 1 k.c. i 1019 k.c., w związku ze złożeniem przez przedstawiciela ustawowego małoletniego spadkobiercy do sądu opiekuńczego wniosku o zezwolenie na złożenie w jego imieniu oświadczenia o odrzuceniu spadku lub przyjęcia spadku (por. postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 25 maja 2012 r., I CSK 414/11, nie publ., z dnia 20 listopada 2013 r., I CSK 329/13, OSNC 2014, nr 9, poz. 93, z dnia 28 maja 2015 r., III CSK 352/14, OSNC 2016, nr 5, poz. 63, z dnia 24 września 2015 r.,

V CSK 686/14, OSNC - ZD 2017, nr 2, poz. 24, z dnia 28 września 2016 r., III CSK 329/15, OSNC 2017, nr 5, poz. 61). Odniesiono się także do znaczenia prawomocnego zatwierdzenia przez sąd uchylenia się od skutków prawnych oświadczenia, powodującego zmianę kręgu osób, co do których nabycie spadku zostało już stwierdzone, wyjaśniając, że stanowi ono samoistną przesłankę dokonania z urzędu zmiany prawomocnego postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku (por. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 7 listopada 2012 r., IV CSK 139/12, nie publ., cyt. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 6 lipca 2012 r., V CSK 313/11).

Zagadnienia przedstawione przez Sąd Okręgowy nie były dotąd przedmiotem wypowiedzi Sądu Najwyższego, mimo niewątpliwego znaczenia dla praktyki orzeczniczej. Istota problemu dotyczy zakresu kognicji sądu w sprawie o zatwierdzenie uchylenia się od skutków prawnych nie złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku, w tym wyjaśnienia, czy obejmuje ona badanie interesu wnioskodawcy wynikającego z faktu bycia spadkobiercą. Dokonując wykładni art. 690 § 1 i 2 k.p.c. należy mieć na względzie, że zgodnie z art. 922 § 1 k.c. prawa i obowiązku majątkowe zmarłego przechodzą z chwilą jego śmierci na podstawie ustawy lub rozporządzenia *mortis causa* (testamentu) na jedną lub kilka osób. Polski system prawny nie dopuszcza spadków wakujących lub bezdziedzicznych, a w braku ustalenia tożsamości spadkobiercy spadek uważa się za nie objęty. W postępowaniu o stwierdzenie nabycia spadku sąd bada zarówno tytuł powołania do spadku, jak i przesłanki materialno - prawne sukcesji, a dopiero w jego wyniku ustala krąg rzeczywistych spadkobierców. Postanowienie sądu o stwierdzeniu nabycia spadku i zarejestrowanie aktu poświadczenia dziedziczenia mają charakter deklaracyjny, gdyż potwierdzają sukcesję generalną następującą z mocy prawa z chwilą jego otwarcia. Nie uchybia temu stanowisku przepis art. 1027 k.c., w myśl którego wskazane orzeczenie jest wyłącznym dowodem praw wynikających z dziedziczenia wobec osób trzecich nie roszczących sobie praw do spadku z tytułu dziedziczenia. Nie budzi wątpliwości, że zarówno kodeks cywilny jak i kodeks postępowania cywilnego posługują się pojęciem „spadkobierca” w różnym znaczeniu. Z jednej strony określa się nim osobę, która nabywa spadek z chwilą jego otwarcia (art. 925 k.c.), z drugiej wprowadza domniemanie ustawowe, że

spadkobiercą jest osoba, która uzyskała stwierdzenie nabycia spadku albo poświadczenie dziedziczenia (art. 1025 § 2 k.c.). Jednocześnie ustawa dopuszcza odrzucenie spadku przez spadkobiercę powołanego do spadku zarówno z mocy testamentu jak i z mocy ustawy, uznanie spadkobiercy za niegodnego dziedziczenia przez sąd lub utratę tego przymiotu przez osobę, która nie chce lub nie może być spadkobiercą wprost wskazując, że czynności te lub orzeczenia wywołują skutek wsteczny (*ex tunc*). Prowadzi to do wniosku, że w rozumieniu kodeksu bycie spadkobiercą nie jest równoznaczne z byciem nabywcą spadku. Konsekwentnie poprzestanie na stwierdzeniu, że w myśl norm prawa materialnego (art. 1015 w zw. z art. 1019 k.c.) interes w złożeniu oświadczenia w przedmiocie przyjęcia spadku lub uchylenia się od skutków prawnych jego niezłożenia ma spadkobierca nie jest wystarczające dla przyjęcia, że w postępowaniu o zatwierdzenie sąd jest obowiązany do badania i oceny tytułu jego powołania do spadku.

W piśmiennictwie prawniczym podkreślono, że kilkuetapowe postępowanie przewidziane art. 690 § 1 i 2 k.p.c. wynika ze złożonego stanu faktycznego. Rozpoczyna go złożenie oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku albo ustawowy skutek równoznaczny z jego złożeniem, wynikający z biernego zachowania się spadkobiercy powodującego upływ terminu przewidzianego w art. 1015 § 1 k.p.c. Pierwsze postępowanie sądowe o zatwierdzenie uchylenia się od skutków prawnych złożonego oświadczenia lub uchylenia skutków biernego zachowania się (upływu terminu do złożenia oświadczenia), wszczynane na wniosek, wymaga jednoczesnego złożenia takiego oświadczenia, a jego brak oznacza bezskuteczność oświadczenia będącą przyczyną oddalenia wniosku. Drugie postępowanie sądowe o zmianę postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku lub uchylenie zarejestrowanego aktu poświadczenia dziedziczenia jest wszczynane z urzędu, ale tylko wówczas, gdy wynikiem zatwierdzenia uchylenia się ma być zmiana kręgu osób, co do których nabycie już stwierdzono. Dla tego postępowania orzeczenie o zatwierdzeniu uchylenia się ma charakter prejudykatu. Nie ulega zatem wątpliwości ścisły związek postępowania o zatwierdzenie uchylenia się z konstrukcją prawną oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku (fikcją prawną jego złożenia w wypadku upływu ustawowego terminu), a tylko pośredni z postępowaniem o stwierdzenie nabycia spadku. Przedmiotowe

postępowania mają samodzielny charakter, a dotyczące zatwierdzenia uchylenia się może toczyć się niezależnie od tego, czy postępowanie o stwierdzenie nabycia spadku było wszczęte albo zakończone, dopuszczalne jest jego prowadzenie nawet po dokonaniu działu spadku. Przypomnieć należy, że w polskim systemie prawnym nabycie spadku zależne jest nie tylko od ustawowego lub testamentowego powołania do dziedziczenia ale także od woli spadkobiercy. Oświadczenie co do przyjęcia lub odrzucenia spadku jest jednostronną czynnością prawną nie wymagającą adresata, dokonywaną w kwalifikowanej formie (art. 1018 § 3 k.c.). Ma ono charakter nieodwoławny (art. 1018 § 2 k.c.) z tym, że może być złożone kilkakrotnie, w różnym terminie, każdorazowo w odniesieniu do innych podstaw powołania do spadku. Istotą rozwiązania przyjętego w art. 1019 k.c. jest złagodzenie skutku nieodwoławności takiego oświadczenia woli w wypadku wystąpienia oznaczonych wad (błąd, podstęp, groźba). Żaden przepis nie upoważnia sądu lub notariusza do odmowy przyjęcia oświadczenia w przedmiocie przyjęcia spadku ani badania zachowania terminu do złożenia, chociażby z okoliczności wynikało, że ten już upłynął. Podobnie brak normatywnej podstawy wyjaśniania rzeczywistego istnienia przymiotu spadkobiercy osoby chcącej złożyć takie oświadczenie oraz jej twierdzenia o istnieniu tytułu powołania do spadku. Przyjęcie oświadczenia nie przesądza o jego prawnej skuteczności. Jedynym wyjątkiem jest niedopuszczalność złożenia oświadczenia po żyjącym spadkobiercy, zawsze skutkująca jego bezwzględną nieważnością jako złożonego pod warunkiem (art. 1018 § 1 k.c.). Zarówno oświadczenia o uchyleniu się jak i następcze w przedmiocie przyjęcia spadku, będące realizacją prawa podmiotowego kształtującego, mają znaczenie materialno-prawne, z tym, że dopiero prawomocne postanowienie sądu o zatwierdzeniu uchylenia się od skutków prawnych ma charakter konstytutywny. Tytuły powołania do spadku mogą wynikać z różnych podstaw (ustawa, testament, podstawienia, przyrosty), z czynności prawnych innych osób (odrzucenie spadku) lub orzeczeń sądu (uznanie za niegodnego dziedziczenia, zatwierdzenie uchyień) oraz dotyczyć całości lub części spadku. Oświadczenie spadkodawcy *mortis causa* wymaga oceny ważności lub skuteczności odwołania. Początek biegu terminów czynności wywołujących skutki materialno - prawne jest liczony oddzielnie zarówno co do spadkobiercy, jak

i każdego indywidualnego tytułu jego powołania biegnącego od dnia, w którym dowiedział się o nim z właściwego, pewnego źródła (por. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 15 stycznia 1991 r., III CZP 75/90, OSNC 1991, nr 5 - 6, poz. 68, nie publikowane postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 13 grudnia 2012 r., V CSK 18/12, z dnia 25 lutego 2015, IV CSK 304/14, z dnia 15 października 2015 r., II CZ 71/15, z dnia 5 kwietnia 2017 r., II CSK 416/16). Postępowania o zatwierdzenie mogą toczyć się z wniosków wielu spadkobierców, wielotorowo, każdorazowo zmieniając stan faktyczny i prawny w zakresie kolejności powołania do spadku. Oznacza to, że dla ustalenia porządku dziedziczenia zarówno skuteczność przyjęcia lub odrzucenia spadku jak i zatwierdzenia uchylenia się od skutków prawnych złożenia lub niezłożenia oświadczeń w tym przedmiocie musi być zweryfikowana i ostatecznie potwierdzona dopiero w postępowaniu o stwierdzenie nabycia spadku (o zmianę postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku). Dublowanie tych ustaleń i ocen w postępowaniu o zatwierdzenie oraz postępowaniu o stwierdzenie nabycia spadku zagraża tym, że nie będą się one pokrywać i wywołają stan niepewności.

Biorąc powyższe pod rozwagę uznać należy, że kognicja sądu w postępowaniu o zatwierdzenie uchylenia się od skutków prawnych oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku lub skutków prawnych nie zachowania terminu do złożenia takiego oświadczenia (art. 690 § 1 k.p.c.) jest ograniczona ściśle do przedmiotu postępowania, tj. obejmuje badanie zachowania terminu do złożenia oświadczenia o uchyleniu się, materialno - prawnych przesłanek tej czynności oraz spełnienia wynikającego z art. 1019 § 1 pkt 2 k.c. wymogu złożenia oświadczenia. Nie może być zatem szersza jak przy przyjęciu oświadczenia co do przyjęcia lub odrzucenia spadku, ani przesądzać porządku dziedziczenia antycypując wynik postępowania o stwierdzenie nabycia spadku. Sąd spadku, prowadzący takie postępowanie, powinien poprzestać na twierdzeniu wnioskodawcy, że jest spadkobiercą i z jakiego tytułu, bez badania jego prawdziwości i aktualności, gdyż dla odebrania kolejnego oświadczenia spadkowego oraz dla wydania orzeczenia o zatwierdzenie uchylenia się wystarczy powołanie się przez niego na istnienie przymiotu spadkobiercy.

Z tych względów Sąd Najwyższy na podstawie art. 390 § 1 w zw. z art. 13 § 2 k.p.c. podjął uchwałę o treści wskazanej wyżej.

kc

aj